

Lambanın

Öyküsü

Gözümüz, duyu organlarımız arasında en değerli olanı. Görme yetimiz, dış dünyayı algılama bakımından birçok diğer algımızdan daha öncelikli. Fakat çevremizdeki şeyleri görebilmek için ışığa gereksinim duyarız. Bir ortamda ışık ne kadar azsa görüşümüz o kadar zorlaşır. Karanlık yerlerde görebilmek için bir aydınlatma kaynağına gereksinim duyarız. Elimizde taşıdığımız lambalar çevremizi aydınlatarak görmemize yardımcı olur. Lambalar, biçim değiştirerek de olsa yüzyıllardır yaşamımızda var oldular.

İnsanlığın ilk aydınlatma aracı ateş. Sonradan ateşin ısınmaya olduğu kadar aydınlanmaya da yardımcı olduğu anlaşılmıştı. Bir sopanın ya da sopaya dolanan yanıcı maddelerle ıslatılmış bezlerin yakılmasıyla ilk meşaleler elde edildi. Meşale, aydınlanmadaki en ilkel araçtı. Bunu yağ lambaları izledi. İlk lambalarda kükürtlü zeytinyağı yakılır, fitili üstü ve papirüsten yapıldı. Bu ilkel lambalar 7. yüzyıldan sonra yerlerini kandillere bıraktı. Eski Türkçe'de "yula", Osmanlıca'da "çırağ" denen kandil sözcüğünün kökeni, Latince parlamak, ışıdamak anlamına gelen "candela" sözcüğünden gelir. Kandillerde balmumu ve hayvan yağından yapılmış mumlar yakılırdı. Bizans döneminde mumhaneler

çoğalınca kandil kullanımı da yaygınlaşmıştı. Sonraki yıllarda Türklerde de kandil kullanımı yaygınlaşacaktı. Özellikle camilerde ve kamu yapılarında aydınlatma aracı olarak kandil kullanılırdı. Cam şişelerde kullanılan kandillerin çok kollu ve zincirle asılanlarına, Farsça'da "asılan" anlamına gelen "avize" denmişti. Pirinç, gümüş, bronz, tombak kandiller zenginler için bir lüks göstergesi olarak kullanılırdı.

1700'lü yıllara kadar kandillerde donyağı ve balmumu kullanılırdı. Bu yıllarda batıda ispermeçet balinasının yağından yapılan mumlar yaygın olarak kullanılmaya başlamıştı. Kokusunun az olmasına ve bol ışık vermesine karşın, bazı tutucu çevreler, içinde haram hayvan yağı olduğu gerekçesiyle kullanılmasına direnmişlerdi. Tanzimat'tan sonra sokakların aydınlatılması, uygarlığın gereği sayılıyordu ve sokakların aydınlatılması için dükkânların kandil asmaları istendi.

Lamba dendiğinde ilk akla gelenlerden biri de gaz lambası. Cam, metal, porselen, fayans hazneleri, bazılarının içine kondukları lambalıkları, üzerlerinde saydam ya da buzlu cam karpuzları, aynaları, gaz lambalarının ayrılmaz parçaları. Fitillerine göre, tek fitilli ya da çift fitilli olarak ayrılan lambaların büyüklükleri de birbirinden değişti. Elektrikle aydınlanma günlük yaşama girdikten çok sonra bile, hatta günümüzde de birçok yerde gaz lambaları elektrik kesintisine karşı bir önlem olarak evlerimizde varlıklarını sürdürdüler. 1958 yılında Paşabahçe, Tekel için 11 milyon şişe üretirken, 7 milyon cam eşya ve 5 milyon lamba ve fener şişesi üretti. Gaz lambasının

geçmişiyse 1700'lü yıllara dayanıyor. Belçikalı bir simyacı olan Jan Babtista van Helmont, aslında metalleri altına çevirmeye çalışıyordu. Fakat çalışmaları sırasında kömür gazını keşfetti. Onun çalışmalarını geliştiren hatta gazlı lamba modelini üreten Fransız kimyacı Antoine Lavoisier'di. Lavosier, Fransız devrimi sırasında ölünce tasarımlarını uygulamaya koyamadı. Lambada gelişmeyi sağlayan yassı fitilli bulan Leger ve Alstroemer ile boru şekilli fitille hava akımlı lambaları ve şişeyi bulansa Argand oldu. Argand'ın buluşları sayesinde gaz lambaları yeni bir aşamaya geldi. Öyle ki, ilerleyen yıllarda havagazının aydınlatmada kullanılmasına karar verildi. Bu sayede gelecekte sokakların aydınlatılması için havagazıyla çalışan lambalar üretilecek ve kullanılacaktı. Bu lambalar, bugün sokaklarımızda elektrikle çalışan sokak lambalarının atalarıdır. Bu lambaların teker teker yakılması ve söndürülmesi gerekirdi. İş bu lambaları yakıp söndürmek olan kişiler, sokak lambalarını dolaşır ve onları yakıp söndürürdü. Sokaklar ve evlerde havagazıyla ya da gaz lambalarıyla aydınlatma, elektriğin yaygın olarak kullanılmasından sonra sona erdi.

Edison'un elektrik ampulünü bulmasının ardından yaygınlaşan elektrik kullanımı lambalara da yansıdı. Günümüzde artık lambaların yerini büyük ölçüde el fenerleri almış durumda. Japon feneri gibi bazı aydınlatma araçlarıysa artık süs olarak kullanılıyor.

Gökhan Tok

Kaynaklar

Emiroğlu, K., *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost, 2001
<http://www.tipiglen.dircon.co.uk/oldcone.html>